Islamic Maaref University

Scientific Journal
Commentary Studies

Vol. 15, Autumn 2024, No. 59

Quality of Spiritual Health in foundations of Anthropology of Verse 97 of Sueah Nahl (the Bee) in the Expression of Allamah Tabatabaie

Akram Muhammadzadegan[1] / Muhammad Sadeq Jamshidi Rad[2]

1. Doctoral Student of Teaching the Islamic Education, Trend of Theological Foundations of Islam, Payam Noor University, Tehran, Iran.
mohammadzadegan57@gmail.com
2. Assistance Professor of Department of Islamic Sciences, Payam Noor University, Tehran, Iran.
dr.gh.jamshidi@gmail.com

Abstract Info

Article Type:
Research Article

Receive:
2024.01.21
Revision:
2024.06.02
Accepte:
2024.08.31

Abstract

Examining the spiritual health depends on the kind of belief and world view which indicates to the kind of looking at the universe and human beings and the meaning of life. It could not be mentioned for the spiritual health a consensus and international common definition, criterion and indicators. The issue of this writing is the quality of directing the meaning of the spiritual health regarding to anthropology foundations by Allamah Tabatabaie which could be as an introduction for common understanding of the spirituality, by this goal that, the spirituality in the view of Allamah Tabatabaie is kind of superior and divine life which has been aroused of divine Instinct (Fetrah), that human beings disclose their special perfections through believing in Allah and doing good deeds in that life. The method of research is analytical descriptive one, and the finding based on the verse 97 of Chapter Nahl is that, there is no role for the gender to gain the spiritual health; And men and women by believing in Allah and doing good deeds could gain the spiritual levels accounting to the typical unity view of Allamah, and getting these levels bring about a new life is called good life; and deduction of his view could be useful for making a model of islamic spirituality.

Keywords Verse 97 of Nahl, Foundations of Anthropology, Spiritual Health, Allamah Tabatabaie

Cite this article: Muhammadzadegan, Akram & Muhammad Sadeq Jamshidi Rad (2024). Quality of Spiritual Health in foundations of Anthropology of Verse 97 of Sueah Nahl (the Bee) in the Expression of Allamah Tabatabaie. *Scientific Journal Commentary Studies*. 15 (3). 95-118. DOI: https://doi.org/10.22034/15.59.89

DOI: https://doi.org/10.22034/15.59.89

Publisher: Islamic Maaref University, Qom, Iran.

Introduction

Today, scientists have realized that health without spirituality is fundamentally flawed. What distinguishes the health system from other administrative areas is its sacred aspects due to its dealing with the body and soul of man as the most perfect example of creation. The study of spiritual health depends on the type of belief and worldview that indicates the way of looking at existence, man and the meaning of life. Man reveals his own perfections only in the light of faith in God and righteous deeds. The purpose of this article is to examine the quality of spiritual health and its relationship with a good life, faith and righteous deeds and the lack of gender discrimination in obtaining spiritual degrees in verse 97 of Surah An-Nahl based on the thoughts of Allamah Tabatabaei. What previous authors have said about this research can be referred to books written with the concept of spirituality, including the book Shiite Spirituality by Allameh, as well as the book Spiritual Health from the Perspective of Islam by a group of authors under the supervision of Dr. Mojtaba Misbah Yazdi.

Research Method

The research method in this article is descriptive-analytical and by referring to primary sources and library sources. The assumptions and principles of this research are: The origin of spiritual health in Islamic culture, it is the truth of the heart or soul, which is located next to the body and at the same time has an independent personality, and spirituality is the foundation and base of the health of the body and soul, and the main area and foundation of spirituality must be sought within the human being himself.

Main Body

Allameh Tabatabaei writes about spiritual health: “While the overwhelming majority of human beings are busy organizing their livelihoods and trying to meet the needs of daily life and do not engage in spirituality, there is an instinct called realism in the institution of this type that sometimes works in some individuals to force them to a series of spiritual understandings.” In this statement, Allamah emphasizes the empirical dimensions of spirituality and defines spirituality as a set of understandings that are based on a tendency to be realist and not to be preoccupied with worldly needs. Allamah states that this series of spiritual understandings is based on faith in the fixed reality that exists in every human being and takes us to a place where, beyond understanding the impermanence of the parts of the world, we can observe the fixed reality of the world of creation. From the perspective of Allamah Tabatabaie, spirituality is the observation of the fixed reality of the created world and the understanding of the impermanence of its components. This definition implicitly or explicitly refers to the fact that spirituality exists in all human beings, whether in the form of an unseen aspect that exists in all human beings, or in the form of faith in the fixed reality that every human being finds within himself, or in the form of a fascinating relationship with God that all human beings can experience such moments. From the perspective of Allamah, women are equal to men in attaining spiritual

degrees, as indicated in the beginning part of verse 97 of Surah An-Nahl, "Whoever does good, whether male or female," that women and men are equal in doing righteous deeds and attaining spiritual degrees, and the condition for achieving a good life is faith and righteous deeds, and the criterion for enjoying a good life is faith and patience in the struggle against sensual desires.

Conclusion

According to Allamah's commentary, verse 97 of Surah An-Nahl indicates that women and men are equal in performing righteous deeds and attaining spiritual degrees, and the condition for attaining a good life is faith and righteous deeds, and the criterion for enjoying a good life is faith and patience in fighting against sensual desires. Man can enjoy spiritual health and a good life by developing his intellect properly and utilizing it for the purpose of creation. For this reason, when the angel of death descends on man, he takes away animal life from him and cannot take away good life from man because man has acquired this life himself.

Sources and references

- The Holy Quran.
- Nahj al-Balaghah. Sharif al-Radhi, translated by Muhammad Dashti, Qom: Mashhoor. (In Persian)
- AbulQasimi, Muhammad Javad (1392). Daramadi bar Salamat Ma'navi (An Introduction to Spiritual Health). Tehran: Huqoqi. (In Persian)
- John Russell Henles (2010). Farhang Adyan Jahan (Dictionary of World Religions). Asgari Pashaei, Qom: Center for Studies and Research on Religions and Sects. (In Persian)
- Javadi, Mohsen (1997). Nazareyyeh Iman Dar A'rseh Kalam wa Qoran (Theory of Faith in the Field of Theology and the Quran). Qom: Ma'arif Publishing Office. (In Persian)
- Hosaini, Abolqasem (?). Osul Behdash Ravani (Principles of Mental Health). Mashhad: Astan Quds Razavi. (In Persian)
- Dehkhoda, Ali Akbar (2000). Loghatnameh (Dictionary). Tehran: University of Tehran.(In Persian)
- Tabatabaei, Seyyed Mohammad Hosain (2009). Eslam wa Ensan Mo'aser (Islam and Contemporary Man). Qom: Islamic Publications Office. (In Persian)
- Tabatabaei, Seyyed Mohammad Hosain (1984), Al-Mizan fi Tafseer al-Qoran (The Criterion in the Commentary of Quran). Translated by Seyyed Mohammad Baqir Mousavi Hamedani, Vol 21, Qom: Islamic Publications Office. (In Persian)
- Tabatabaei, Seyyed Mohammad Hosain (2000). Amuzesh Din (Educating the Religion). Compiled by Mahdi Ayatollahi, Qom: Jahan-Ara. (In Persian)
- Tabatabaei, Seyyed Mohammad Hosain, 1992, Ensan az Aghaz ta Anjam (Man from the Beginning to the End). Translated and Commented by Sadeq Larijani,

Tehran: Al-Zahra. (In Persian)
- Tabatabaei, Seyyed Mohammad Hosain (2007), Bedayah al-Hekmah (The Beginning of Wisdom). Qom: Al-Nashr al-Eslami Institute. (In Arabic)
- Tabatabaei, Seyyed Mohammad Hossein (1992). Rasael Towhidi (Monotheistic Treatises). Translated by Ali Shirvani, Tehran: Al-Zahra. (In Persian)
- Tabatabaei, Seyyed Mohammad Hosain (no date). Farazhaie az Eslam (Excerpts from Islam). Collected and edited by Mahdi Ayatollahi, Qom: Jahan-Ara. (In Persian)
- Tabatabaie, Seyyed Mohammad Hosain, Mabahethi E'lmi Dar Tafseer al-Mizan (Scientific Discussions in the Commentary of al-Mizan). Qom: Daftar Entesharat Eslami. (In Persian)
- Tabatabaie, Seyyed Mohammad Hosain (2009). Ma'naviyyat Shia (Shia spirituality). Qom: Tashayyo'. (In Persian)
- Tabatabaie, Sayyed Mohammad Hosain (2007). Nehayah al-Hekmah (The End of wisdom), Qom: Islamic Publication Institute. (In Arabic)
- Kolaini, Muhammad bin Ya'qoob (1896). Osul Kafi (Sufficient Principles). Translated by Mohammad Baqer Kamareei, Qom: Osveh. (In Persian)
- Majlesi, Mohammad Baqer (2007). Bihar al-Anwar (The Seas of Lights), Beirut: Islamiyyah. (In Arabic)
- Mohammadi Reyshahri, Muhammad (1995). Mizan al-Hekmah (The Criterion of wisdom). Qom: Dar al-Hadith. (In Arabic)
- Al-Mozaffar, Mohammad Reza (2000). Al-Manteq (The logic), Beirut: Dar al-Ta'arof. (In Arabic)

مجلة دراسات تفسيرية

جامعة المعارف الإسلامية

السنة ١٥ / خريف ١٤٤٦ / العدد ٥٩

كيفية السلامة الروحية فى الأسس الأنثروبولوجية للآية ٩٧من سورة النحل فى بيان العلّامة الطباطبائى

اكرم محمدزادگان[١] / محمدصادق جمشيدي‌راد[٢]

١. طالبة دكتوراه في فرع تدريس المعارف الإسلامية، فرع الأُسس النظرية للإسلام، جامعة پيام نور، طهران، إيران.
mohammadzadegan57@gmail.com

٢. أستاذ مشارك في قسم المعارف الإسلامية جامعة پيام نور، طهران، إيران.
dr.gh.jamshidi@gmail.com

معلومات المادة

نوع المقال: بحث

تاريخ الاستلام: ١٤٤٥/٠٧/٠٩

تاريخ المراجعة: ١٤٤٥/١١/٢٤

تاريخ القبول: ١٤٤٦/٠٢/٢٦

ملخّص البحث

تُعَدّ دراسةُ السلامة الروحية مرتبطةً بنوع الاعتقاد والرؤية الكونية، إذ تعكس نظرة الإنسان إلى الوجود، والذات، ومعنى الحياة.ولا يمكن تقديم تعريفٍ عالميّ مشترك أو معايير موحّدة للسلامة الروحية، نظرًا لتعدّد المرجعيات الفكرية والدينية.وتكمن إشكالية هذا البحث في بيان كيفية توجيه العلّامة الطباطبائي لمفهوم الروحانية استنادًا إلى مبانيه الأنثروبولوجية، وهو ما يمكن أن يشكّل تمهيدًا لفهم مشترك لمفهوم الروحانية.ويهدف هذا البحث إلى الكشف عن أن الروحانية في فكر العلّامة الطباطبائي هي نمطٌ من الحياة الإنسانية العليا والملكوتيةالمنبعثة من الفطرة الإلهية، والتي لا تتحقّق كمالاتها إلا في ظلّ الإيمان بالله والعمل الصالح.وقد اتّبع هذا البحث المنهج الوصفي ـ التحليلي، وتوصّل إلى أن الآية ٩٧ من سورة النحل تُظهر أن الجنس (ذكوراً أو أناثاً)لا يؤثر في نيل السلامة الروحية؛فاستنادًا إلى نظرية "وحدة النوع الإنساني"لدى العلّامة، يمكن للنساء والرجال على حدّ سواء، في ظل الإيمان والعمل الصالح، أن يبلغوا درجاتٍ روحية سامية، تؤدي بهم إلى حياة جديدة تُسمّى "الحياة الطيبة".كما أنّ استنباط رؤية العلّامة الطباطبائي في هذا المجال يمكن أن يسهم في وضع نموذجٍ متكامل للروحانية في المنظور الإسلامي.

الألفاظ المفتاحية الآية ٩٧ من سورة النحل، الأسس الأنثروبولوجية، السلامة الروحية، الحياة الطيبة، العلّامةالطباطبائي.

الاقتباس: محمدزادگان، اكرم و محمدصادق جمشيدي‌راد (١٤٤٦). كيفية السلامة الروحية في الأسس الأنثروبولوجية للآية ٩٧ من سورة النحل في بيان العلّامة الطباطبائي. *مجلة دراسات تفسيرية*. ١٥ (٣). ١١٨ ـ ٩٥.
DOI: https://doi.org/10.22034/15.59.89

رمز DOI: https://doi.org/10.22034/15.59.89

الناشر: جامعة المعارف الإسلامية، قم، ايران.

نشریه علمی مطالعات تفسیری

سال ۱۵، پاییز ۱۴۰۳، شماره ۵۹

کیفیت سلامت معنوی در مبانی انسان‌شناختی آیه ۹۷ سوره نحل در بیان علامه طباطبایی

اکرم محمدزادگان[۱] / محمدصادق جمشیدی‌راد[۲]

۱. دانشجوی دکتری مدرسی معارف اسلامی، گرایش مبانی نظری اسلام، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.
mohammadzadegan57@gmail.com

۲. دانشیار گروه معارف اسلامی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.
dr.gh.jamshidi@gmail.com

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: پژوهشی

(۹۵ ـ ۱۱۸)

تاریخ دریافت:
۱۴۰۲/۱۱/۰۱

تاریخ بازنگری:
۱۴۰۳/۰۳/۱۳

تاریخ پذیرش:
۱۴۰۳/۰۶/۱۰

چکیده

بررسی سلامت معنوی به نوع اعتقاد و جهان‌بینی وابسته است که از نحوه نگاه به هستی، انسان و معنای زندگی، حکایت دارد. برای سلامت معنوی نمی‌توان تعریف، معیار و شاخص‌های مشترک جهانی و اجماعی ارائه داد. مسئله این نوشتار چگونگی جهت‌دهی علامه طباطبایی در مفهوم معنویت با توجه به مبانی انسان‌شناختی است که می‌تواند به عنوان مقدمه‌ای برای فهم مشترک معنویت باشد با این هدف که معنویت در اندیشه علامه طباطبایی نوعی از حیات برتر و ملکوتی انسانی برخاسته از فطرت الهی است که در آن حیات، انسان کمالات خاص خویش را تنها در پرتو ایمان به خدا و عمل صالح بروز می‌دهد. روش این پژوهش توصیفی ـ تحلیلی است و به این یافته رسیده که بر اساس آیه ۹۷ سوره نحل، در کسب سلامت معنوی جنسیت مطرح نیست و برپایهٔ نظریه وحدت نوعی علامه، زنان و مردان در سایه ایمان به خدا و عمل صالح می‌توانند درجات معنوی را به دست آورند که کسب این درجات منتهی به حیاتی جدید با عنوان حیات طیبه خواهد شد و استخراج دیدگاه ایشان می‌تواند در تدوین الگویی از معنویت اسلامی مفید باشد.

واژگان کلیدی

آیه ۹۷ نحل، مبانی انسان‌شناختی، سلامت معنوی، حیات طیبه، علامه طباطبایی.

استناد:

محمدزادگان، اکرم و محمدصادق جمشیدی‌راد (۱۴۰۳). کیفیت سلامت معنوی در مبانی انسان‌شناختی آیه ۹۷ سوره نحل در بیان علامه طباطبایی. *مطالعات تفسیری*. ۱۵ (۳). ۱۱۸ ـ ۹۵.
DOI: https://doi.org/10.22034/15.59.89

کد DOI:
https://doi.org/10.22034/15.59.89

ناشر:
دانشگاه معارف اسلامی، قم، ایران.

طرح مسئله

امروزه دانشمندان دریافته‌اند که سلامتی بدون معنویت دارای کمبود اساسی است. آنچه نظام سلامت را از سایر حوزه‌های اجرایی متمایز می‌سازد، جنبه‌های مقدس آن به خاطر سروکار داشتن با جسم و روح انسان به‌عنوان کاملترین نمونه خلقت است. خاستگاه سلامت معنوی در فرهنگ اسلامی، حقیقت قلب یا همان روح و نفس است که در کنار جسم قرار دارد و در عین حال، دارای شخصیتی مستقل است. در بحث سلامت معنوی، دو نگاه حداقلی یا ابزاری و حداکثری یا غیر ابزاری به سلامت معنوی شکل می‌گیرد: نگاه حداکثری به سلامت معنوی، در پی توسعه همه جانبه فردی و اجتماعی جامعه است؛ ولی در نگاه حداقلی، معنویت زیر ساخت نیست، بلکه رو ساخت است و فقط به‌عنوان یک ابزار می‌تواند در خدمت پزشکی جسمی و روانی قرار گیرد. در نگاه حداکثری، روح به‌صورت کامل در کنار جسم است و دارای شخصیت مستقل می‌باشد ولی در نگاه حداقلی و ابزاری، روح و روان چیزی جز عکس‌العمل‌های ذهنی و عصبی نیست؛ از این‌رو ضروری است در مطالعاتی که در حوزه سلامت معنوی انجام می‌گیرد رویکرد به سلامت معنوی به‌خوبی تبیین و تعیین گردد. معنویت در الهیات اسلامی، گوهر اصلی دین‌داری است و صرف تقید و عمل به احکام شریعت یا تقید به اعمال اخلاقی نیست. معنویت در الهیات اسلامی عبارت است از معرفت و ایمان به غیب و تبیین توحیدی از نظام هستی و مبتنی ساختن اعمال جوارحی و جوانحی. بر همین پایه و بنیان، این معنویت زیر بنای عبادات و اخلاقیات است. بر اساس معرفت اسلامی، معنویت زیرساخت و پایه سلامتی جسم و روح است و ساحت اصلی و زیر بنای اصلی معنویت را باید در باطن خود انسان جستجو کرد. بنابراین رویکرد اصلی در این مقاله این است که جهت‌دهی علامه طباطبایی در مفهوم معنویت با توجه به مبانی انسان‌شناختی چگونه است؟ و با توجه به این مبانی از یک طرف و تحلیل این مبانی در آیه ۹۷ سوره نحل، کیفیت سلامت معنوی از دیدگاه علامه طباطبایی مورد توجه است. در واقع این پژوهش به‌دنبال این گمشده است که با توجه به مبانی انسان‌شناختی، معیار سلامت معنوی در نگاه علامه چیست؟ و بین سلامت معنوی و حیات طیبه چه رابطه‌ای برقرار است؟

اما انگیزه برای پژوهش حاضر این است که آموزه‌های دینی تأثیر مهمی در تعریف سلامت روانی و راه‌های نیل به آن دارد و در واقع یکی از اهداف مهم ادیان الهی، تأمین سلامت روانی انسان‌هاست. یکی از زمینه‌های عمده بیماری‌ها و مشکلات روانی و عوارض جسمی و اجتماعی آن، احساس پوچی و بیهودگی است؛ پایبندی اخلاقی، تعاون، داشتن حسن ظن و توجه بیشتر به مسائل معنوی زندگی باعث کاهش اضطراب، تزلزل روحی و عوارض ناشی از آنها می‌شود. از این‌رو تقویت جنبه معنوی به سلامت جسم و روح افراد و در نهایت سلامت جامعه بشری کمک بسزایی خواهد کرد.

آنچه نویسندگان پیشین به‌خصوص معاصر درباره مسئله این پژوهش گفته‌اند می‌توان به کتاب‌هایی که با مفهوم معنویت نوشته شده ازجمله کتاب ***معنویت تشیع*** اشاره نمود؛ همچنین کتاب ***سلامت معنوی از دیدگاه اسلام*** به قلم جمعی از نویسندگان زیر نظر مجتبی مصباح یزدی و مقالات متعددی با موضوع سلامت معنوی نوشته شده ازجمله مقاله «مقومات سلامت معنوی در الهیات اسلامی» محققق داماد در سال ۱۳۸۹ و مقاله «بررسی مبانی و مؤلفه‌های سلامت معنوی با تأکید بر دیدگاه علامه طباطبایی» رحمت‌الله مرزبند و همکار در سال ۱۳۹۶؛ اما وجه تمایز این مقاله با آثار قبلی بررسی مبانی انسان‌شناختی سلامت معنوی بر اساس تحلیل آیه ۹۷ سوره نحل با تأکید بر دیدگاه علامه طباطبایی می‌باشد.

هدف این نوشتار بررسی کیفیت سلامت معنوی و رابطه آن با حیات طیبه، ایمان و عمل صالح و عدم تفکیک جنسیتی در کسب درجات معنوی در آیه ۹۷ سوره نحل مبتنی بر اندیشه‌های علامه طباطبایی است. استخراج دیدگاه ایشان می‌تواند در تدوین الگویی از معنویت اسلامی جهت معرفی به افراد مختلف به‌خصوص بانوان مسلمان به منظور ارتقای سلامت جوامع مسلمان مفید باشد.

روش تحقیق در این مقاله توصیفی ـ تحلیلی و با مراجعه به منابع دست اول و منابع کتابخانه‌ای است و مفروضات و اصول موضوعه در این پژوهش عبارتند از: خاستگاه سلامت معنوی در فرهنگ اسلامی، حقیقت قلب یا همان روح و نفس است که در کنار جسم قرار دارد و در عین حال دارای شخصیت مستقل است و معنویت زیرساخت و پایه سلامتی جسم و روح است و ساحت اصلی و زیر بنای اصلی معنویت را باید در باطن خود انسان جستحو کرد.

الف) مفهوم‌شناسی مفاهیم و اصطلاحات اساسی

۱. سلامت

سلامت مصدر و به‌معنای سالم بودن است. به ادراک، رفتار و پدیده‌ای سالم می‌گویند که کار خود را متناسب با آنچه برای او ایجاد شده است، به‌خوبی انجام دهد؛ از این‌رو، جسمی سالم است که مجموعهٔ اعضاء و جوارح آن به‌خوبی کار کنند و تمامی امور همچون جذب و دفع را بدون مشکل انجام دهند و انسانی سالم است که همهٔ ابعاد جسمی، روحی و ذهنی آن در مسیر تعالی انسان و نشاط و رفاه او قرار گیرد و به تعبیر دیگر، بتواند رفاه و نشاط او را تأمین کند.[۱]

۲. معنویت

مفهوم معنویت نظیر بسیاری از واژه‌ها و اصطلاحات معنوی بر خلاف امور مادی به‌راحتی قابل تعریف

---

۱. ابوالقاسمی، ***درآمدی بر سلامت معنوی***، ص ۴۶.

نیست و اندیشمندان در تعریف آن اتفاق‌نظر ندارند و نمی‌توان مرزهای آن را دقیق و منطقی ترسیم نمود؛ چون محدود نیستند، قابل تحدید نمی‌باشند. برخلاف محسوسات که حدومرز و پایانی دارند. بزرگان عرصه اخلاق در آثار سازنده خویش برخی از مصادیق معنویت و فضائل اخلاقی را مورد بحث و تفسیر قرار می‌دهند و در تبیین آنها از قرآن و سنت و آموزه‌های دینی استفاده می‌کنند.

در معنای لغوی این اصطلاح هم تعریف دقیقی صورت نپذیرفته است. ***لغت‌نامه*** دهخدا ابتدا کلمه «معنوی» مبسوط توضیح داده شده و سپس معنای کلمه «معنویت» را به آن ارجاع می‌دهد. وی در ذیل کلمه معنوی چنین آورده است: «منسوب به معنا، مقابل مادی، صوری، ظاهری و لفظی» و از ناظم الاطباء نقل می‌کند که معنوی؛ یعنی حقیقی، اصلی، مطلق و روحانی» و همچنین از جرجانی که می‌گوید: «معنایی که فقط به وسیله قلب شناخته می‌شود و زبان را بهره‌ای در آن نیست».[۱]

تعریف معنویت در اصطلاح در پوشش همان معانی لغوی نهفته شده و برگرفته از همان معانی است که به اختصار به مواردی از برداشت‌ها اشاره می‌گردد.

۱. گاهی معنویت مرادف دین، ارزش‌های دینی و اخلاق به‌کار می‌رود، برخی محققان مفهوم «امر معنوی» یا معنویت را به «امر دینی» یا «دینی» ترجیح می‌دهند، چون کمتر نهادینه شده و بیشتر حالت پخش و اشاعه دارد.[۲]

۲. گاهی معنویت به اشخاص و انسان معنوی و افعال آنها نسبت داده شده، مراد از معنویت در اینجا شخصیت‌های دینی مانند: علماء و اهل عرفان صحیح اسلامی و احتمالاً صاحب کرامت است.

اما اگر بخواهیم تعریفی ماهوی از معنویت ارائه دهیم، شاید بهترین عبارت این باشد که بگوییم: معنویت آگاهی و نیرویی است که انسان را در مسیر شکوفایی استعدادهای روحی پیش می‌برد.

۳. آیه ۹۷ سوره نحل

خدای متعال در آیه ۹۷ سوره نحل می‌فرماید:

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَيَاةً طَيِّبَةً وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ.

مفهوم و ویژگی سلامت معنوی را در قالب تعابیر قرآنی حیات طیبه و قلب سلیم می‌توان در آیه ۹۷ سوره نحل یافت.

---

۱. دهخدا، ***لغت‌نامه***، ج ۴۴ ص ۴ ـ ۷۶۳.

۲. هینلز، ***فرهنگ ادیان جهان***، ج ۲، ص ۶۳۴.

از این آیه به‌روشنی بر می‌آید که ثمره نسبت یافتن با خداوند که به اهل ایمان و عمل صالح می‌رسد، حیات طیبه است. انسان برخوردار از حیات طیبه، برخوردار از حیاتی است که از هر چیزی که آن را کدر و فاسد کند، عاری می‌باشد.[۱] حیاتی که جدای از زندگی عرفی و عمومی نیست. در عین اینکه غیر آن است با همان است. از این‌رو باید گفت: حیات طیبه و زندگی معمولی در مرتبت و منزلت با هم تفاوت دارند نه در عدد و شمارش. کسی که دارای حیات طیبه است دو گونه زندگی ندارد؛ بلکه زندگی‌اش قوی‌تر و روشن‌تر و دارای آثار ارزشمندتر است؛ چنان‌که وصف حیات، به طیبه خالص و منزه بودن آن از هرگونه خباثت و آلودگی را نشان می‌دهد.[۲] در پرتو حیات طیبه گروهی از انسان‌ها واجد نوری می‌شوند و در میان مردم با این نور حرکت کرده و مایه هدایت خلق هستند.[۳] به‌واسطه همان نور، پدیده‌ها را آن‌گونه که هستند، می‌بینند و حق را از باطل تشخیص می‌دهند.[۴]

قلب سلیم در قرآن کریم از تعابیر دیگری است که شاخص سلامت معنوی می‌باشد. خدای متعال در آیه ۸۴ سوره صافات می‌فرماید: و ازجمله پیروان او ابراهیم است، هنگامی که رفت به‌سوی پروردگارش با دلی سالم. قلب سلیم آن مرحله از روح است که منشأ صفات، خصلت‌های پسندیده و کمالات انسانی است.[۵] بنابراین از تعابیر حیات طیبه و قلب سلیم در قرآن کریم استنباط می‌شود که سلامت معنوی همه مراتب وجودی انسان را در بردارد. حقیقتی که متجلی در بینش‌ها، رفتارها، احساسات و پی‌امدها خواهد شد.

ب) سلامت معنوی از نظر علامه طباطبایی

علامه طباطبایی درباره سلامت معنوی می‌نویسد: «در عین حال که اکثریت قاطع افراد انسان سرگرم تنظیم امور معاش و تلاش در رفع حوائج زندگی روزانه هستند و به معنویات نمی‌پردازند، در نهاد این نوع، غریزه‌ای به نام واقع‌بینی موجود است که گاهی در برخی از افراد به کار افتاده به یک رشته درک‌های معنوی وادارش می‌کند».[۶] در این بیان به ابعاد تجربی معنویت تأکید شده و معنویت به‌عنوان مجموعه‌ای از درک‌ها که بر اساس گرایش به واقع‌بینی و سرگرم نشدن به نیازهای دنیوی تعریف می‌شود. علامه در ادامه توضیح می‌دهند که این رشته از درک‌های معنوی مبتنی بر ایمان به واقعیت ثابتی است که در هر

---

۱. طباطبایی، ***المیزان***، ج ۱۲، ص ۳۴۵.
۲. همان، ص ۲۹۳.
۳. انعام / ۱۲۲.
۴. طباطبایی، ***المیزان***، ج ۱۲، ص ۴۹۲.
۵. مجلسی، ***بحارالانوار***، ج ۴۵، ص ۱۲۴.
۶. طباطبایی، ***المیزان***، ج ۱۲، ص ۹۵.

انسانی وجود دارد و ما را به جایی می‌رساند که فراتر از درک ناپایداری اجزای جهان، بتوانیم واقعیت ثابت جهان آفرینش را تماشا کنیم.[۱]

با این توضیحات از دیدگاه علامه طباطبایی، معنویت مشاهده واقعیت ثابت جهان آفرینش و درک ناپایداری اجزای آن است. این تعریف به‌طور تلویحی یا صریح، به این موضوع اشاره می‌کند که معنویت در همه انسان‌ها وجود دارد؛ چه به‌صورت وجهه غیبی که در همه انسان‌ها موجود است، چه به‌صورت ایمان به واقعیت ثابت که هر انسانی در خود پیدا می‌کند یا به‌صورت رابطه مجذوبانه با خدا که همه انسان‌ها می‌توانند چنین لحظاتی را تجربه کنند. وجهه غیبی در هر انسان جایگاه ایمان به واقعیت ثابت و تجربه رابطه مجذوبانه با خداوند است. اساساً درک ساحت غیبی و فرامادی یک تجربه معنوی است و ایمان به واقعیت ثابت هستی نیز یک تجربه معنوی است و مجموعه درک‌هایی که از این ایمان نهفته ناشی می‌شود، تجربه‌های معنوی را برای انسان رقم می‌زند. تجربه‌ای که در ارتباط با خدا شکوفا می‌شود و دارای ابعاد بینشی و انگیزشی است و استعداد آن در وجهه غیبی و ساحت روحی هر انسانی نهفته است. وقتی به آیات قرآن کریم مراجعه می‌کنیم، نزدیکترین مفهومی که سلامت معنوی را به ذهن متبادر می‌کند، مفهوم «قلب سلیم» است که در دو آیه از آیات قرآن کریم آمده است: «إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ»[۲] و تنها آن کس سود برد که با دل با اخلاص پاک (از شرک و ریب و ریا) به درگاه خدا آید. «إِذْ جَاءَ رَبَّهُ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ»[۳] که با قلبی پاک و سالم (از شرک) به‌سوی پروردگار خویش آمد.

امام صادق‌علیه‌السلام قلب سلیم را این‌طور تعریف کرده‌اند: «الْقَلْبُ السَّلِيمُ الَّذِي يلْقى رَبَّهُ وَ لَيسَ فِيهِ أَحَدٌ سِوَاهُ؛[۴] قلب سلیم آن است که پروردگارش را ملاقات می‌کند، درحالی‌که کسی غیر از خدا در آن نیست». ملاقات با پروردگار مقطعی از یک حرکت است؛ حرکتی روحانی که پس از مراحلی روح را به درجه‌ای از شکوفایی می‌رساند و برای بزرگترین تجربه معنوی آماده می‌کند. حرکت در مسیر شکوفایی استعداد روحی به‌معنای حرکت به‌سوی خداست. این حرکت پیمودن مسافتی در زمین از جایی به جای دیگر نیست؛ زیرا نه خداوند جا و مکان دارد و نه روح انسان در اعراض مادی می‌گنجد، حرکت در مسیر شکوفایی استعداد روحی، نوعی حرکت معرفتی است که با «درک‌های معنوی» گام به گام پیش می‌رود؛ به‌طوری‌که قلب، ناپایداری سایر پدیده‌های هستی را عمیقا مشاهده می‌کند؛ ازاین‌رو دیگر هیچ چیز غیر

---

۱. همان، ص ۹۶.
۲. شعراء / ۸۹.
۳. صافات / ۸۴.
۴. کلینی، ***الکافی***، ج ۳، ص ۴۶.

از پروردگار در آن، جا نمی‌گیرد و در حضور پروردگار به «دار السلام» وارد می‌شود:

لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَهُوَ وَلِيُّهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ.[۱]

سرای سلامتی در حضور پروردگارشان برای آنهاست و فقط او سرپرست‌شان است، به خاطر آنچه انجام می‌دادند.

سلام و سلامتی؛ یعنی پاک شدن از نقص و کاستی و «دار السلام» مرحله‌ای از شکوفایی استعداد روحی و سلامت معنوی است که روح از نقص‌ها و کمبودها رها شود و به مرتبه‌ای برسد که نقص و کاستی نداشته باشد. پایین‌ترین مرتبه روح، همین روح بشری است که هنگام خلقت در فرد دمیده شده و استعداد نامحدودی برای ارتباط با خداوند دارد. عالی‌ترین مرتبهٔ روح که شکوفایی محض است، روح الهی است، که برخی آن را روح مطلق نامیده‌اند.[۲]

از روح بشری تا روح الهی مراتب بی‌شماری وجود دارد که قرآن کریم آنها را در ارتباط با ایمان و به‌عنوان روح تأییدکننده مؤمنان معرفی کرده است: «أُولَئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ وَأَيَّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ»[۳] آنان‌که خداوند ایمان را در دل‌هاشان قرار داد و با روحی از خودش تأیید و تقویت کرد. با توجه به اینکه ایمان افزایش‌پذیر است،[۴] روح تأیید یا روح ایمان نیز تشدیدپذیر و دارای مراتب متعدد است. روح بشر با افزایش ایمان ارتقاء پیدا می‌کند و از روحانیت بیشتری برخوردار می‌شود، تا به درجه روح الهی برسد. تحول روح بشری به روح الهی به‌صورت استعدادی نهفته است، که با حرکت در مسیر شکوفایی امکان بازگشت به روح مطلق الهی را پیدا می‌کند. حرکت ارتقائی روح در واقع بیرون رفتن از نقص و کاستی به‌سوی کمال و سلامتی است. حرکت در مسیر شکوفایی استعداد روحی انسان را از نقص روحی به‌سوی کمال و سلامتی پیش می‌برد و به این ترتیب حرکت در مسیر شکوفایی استعداد روحی حقیقت سلامت معنوی را تشکیل می‌دهد.

ج) مبانی انسان‌شناختی سلامت معنوی

۱. اصالت روح

علامه طباطبایی معتقد بودند خدای سبحان، نوع بشر را به هنگام خلقت از دو جزء ترکیب و از دو جـوهر

---

۱. انعام / ۱۲۷.

۲. طباطبایی، ***المیزان***، ج ۲۰ ص۲۸۱ و۲۸۲.

۳. مجادله / ۲۲.

۴. آل‌عمران / ۱۷۳؛ انفال / ۲؛ توبه / ۱۲۴؛ احزاب / ۲۲.

تألیف کرد؛ یکی، ماده بدنی و دیگری، گوهر روح مجرد و انسان دارای هویت متألهانه است و شناسنامه وجودی انسان در همان «اصالت روح» معنا و تفسیر می‌شود. ایشان در تفسیر آیه «فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ؛[1] پس چون آن (عنصر) را معتدل بیارایم و در آن از روح خویش بدمم همه (از جهت حرمت و عظمت آن روح الهی) بر او سجده کنید»؛ یعنی تمامیت انسان به همان روحش است که به وی افاضه شده، لذا کلمه روح در موارد مختلف در قرآن کریم به‌کار رفته است، روح القدوس، روح الامین و خود کلمه روح که در سوره قدر به آن اشاره شده است، در پاره‌ای از موارد «روحا» (سوره شوری) هم به‌کار رفته است که منظور از آن خود قرآن کریم می‌باشد، حتی کلمه روح برای غیر انسان هم به‌کار رفته است ولی همه اینها (روح القدوس، روح الامین و الروح) در یک خصوصیت با هم مشترک‌اند، بنابراین کلمه روح هم در باره ملائکه و هم در مورد روح انسان به‌کار رفته است، در یک مرحله خاصی هم روح در انسان افاضه می‌شود که از آن به‌عنوان «نفخ روح» یاد می‌شود.

آیات مختلفی این حقیقت را بیان می‌کنند و از مرگ انسان به‌عنوان «متوفی» یاد می‌کنند، معنای توفی گرفتن یک چیزی به‌طور کامل است، خداوند در آیه ۱۰ سوره سجده می‌فرماید: «وَقَالُوا أَإِذَا ضَلَلْنَا فِي الْأَرْضِ أَإِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ بَلْ هُمْ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ كَافِرُونَ؛ آیا همین که پس از مرگ در زمین دفن و پوسیده و گم شدیم، آیا آفرینش جدیدی خواهیم یافت؟ آری، آنان به ملاقات پروردگارشان کافرند». ملائکه بعد از مرگ شما را به‌طور کامل توفی می‌کنند و حقیقت شما را می‌گیرند، سپس به‌سوی خدا رجعت می‌کنید؛ یعنی با مرگ، اساس انسان گرفته می‌شود و به عالم دیگری به نام برزخ انتقال می‌یابد، پس این‌طور نیست که روح انسان پس از مرگ از بین برود. خداوند در آیه ۴۲ سوره زمر می‌فرماید: «اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَى عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَى إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ؛ خداوند است که جان‌ها را به هنگام مرگشان به‌طور کامل می‌گیرد و جان آن را که نمرده است، در هنگام خواب می‌گیرد، پس آن را که مرگ بر او قطعی شده، نگاه می‌دارد و جان‌های دیگر را که مرگش فرا نرسیده برای مدّتی معین به جسم آنان باز می‌گرداند. بی‌شک در این گرفتن و دادن روح هنگام خواب و بیداری، برای گروهی که فکر می‌کنند نشانه‌هایی بزرگ از قدرت خدا وجود دارد». لذا خواب انسان هم یک مرتبه‌ای از توفی است اما ضعیف‌تر از توفی در مرگ، چون توفی در مرگ کاملا گرفته می‌شود؛ جالب‌تر اینکه وقتی انسان توفی می‌شود، دارای درک و فهم است و با حقیقت خود وارد عالم برزخ می‌شود، در واقع این‌طور نیست که ادراکات خود را از دست بدهد، از نظر فلسفی ابزار دریافت

---

۱. حجر / ۲۹.

ادراکات انسان در این دنیا حواس یا مراکز عصبی اوست اما حقیقت ادراک یک امر غیر مادی می‌باشد که در روح ترسیم می‌شود، وقتی رابطه انسان با این بدن قطع می‌شود آن حقیقت را با خود دارد، حتی با این تفاوت که ممکن است انسان بر اثر عوارض مختلف (کهولت سن) چیزهایی را فراموش کند، ولی وقتی از این عالم به عالم دیگر منتقل شود، همان آنها در ذهنش حاضر می‌شود.

خداوند در آیه ۹۷ سوره نساء می‌فرماید: «إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ قَالُوا أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا فَأُولَئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَسَاءَتْ مَصِيرًا؛ کسانی که فرشتگان [قبض روح]، جان آنها را گرفتند درحالی‌که به خویشتن ستم کرده بودند، به آنها گفتند: «شما در چه حالی بودید»؟ گفتند: «ما در سرزمین خود، تحت فشار و مستضعف بودیم». آنها (فرشتگان) گفتند: «مگر زمین خدا، پهناور نبود که مهاجرت کنید»!؟ آنها [عذری نداشتند، و] جایگاهشان دوزخ است، و فرجام بدی دارند». در واقع این گروه از انسان‌ها به جای اینکه ظرفیت‌های وجودی خود را در جهت رشد و تعالی خود به‌کار بگیرند در جهت منفی استفاده کردند. بنابراین وقتی که ملائکه انسان‌ها را توفی می‌کنند آنها به خودشان می‌آیند و در پاسخ به سؤال فرشتگان که می‌پرسند: این چه شرایطی است که شما دارید؟ می‌گویند: ما در روی زمین مستضعف بودیم.

یا در آیات ۲۸ و ۲۹ سوره نحل می‌فرماید: «الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ فَأَلْقَوُا السَّلَمَ مَا كُنَّا نَعْمَلُ مِنْ سُوءٍ بَلَى إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ؛ همانان که فرشتگان جانشان را می‌گیرند، درحالی‌که بر خود ستمکار بوده‌اند؛ پس از در تسلیم درمی‌آیند و می‌گویند ما هیچ کار بدی نمی‌کردیم. آری خدا به آنچه می‌کردید داناست.» «فَادْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا فَلَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ؛ پس از درهای دوزخ وارد شوید و در آن همیشه بمانید و حقاً که چه بد است جایگاه متکبران.» در واقع اینها در آستانه جهنم مورد عذاب و شکنجه قرار می‌گیرند؛ لذا این عذاب با آن عذابی که در جهنم دریافت خواهند کرد، متفاوت است، در مقابل افرادی که از ظرفیت‌های وجودی خود در جهت کمال و تعالی خود استفاده کردند، آنها انسان‌های پاک و سالم هستند و ملائکه بر آنها سلام می‌کنند: «الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمُ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ؛[1] همان کسانی که فرشتگان جانشان را درحالی‌که پاکند می‌ستانند [و به آنان] می‌گویند: درود بر شما باد به [پاداش] آنچه انجام می‌دادید به بهشت درآیید».

یکی از آیاتی که علامه طباطبایی به‌عنوان دلیل وجود روح و تمایز آن از جسم بیان می‌کنند، آیه چهاردهم از سوره مؤمنون است: «ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ» خداوند در این آیه کریمه،

---

۱. نحل / ۳۲.

پس از بیان مراحل آفرینش جسم، به آفرینش روح اشاره می‌کند. آفرینش روح، آفرینشی متفاوت از آفرینش بدن دانسته شده است. از این آیه، برتری روح بر جسم نیز برداشت می‌شود؛ چراکه خداوند پس از بیان آفرینش روح، خود را با عبارت: «أَحْسَنُ الْخالِقِينَ» یعنی بهترین آفریدگان معرفی کرده است.

در نتیجه، روح آدمی، هویت واقعی انسان را شکل می‌دهد. در آیات یادشده در مورد آفرینش انسان، پس از طرح مراحل جسمانی آفرینش او، از آفرینش دیگر یا دمیدن روح در او سخن به‌میان آمده و این نکته، نشانه غیر مادی بودن روح است. بقای انسان پس از متلاشی شدن جسم و تداوم زندگی وی در عالم برزخ و به تمام و کمال دریافت شدن آن نیز نشان غیر مادی و غیر جسمانی بودن روح است. آیاتی مانند: «اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا»[1] که بیان می‌دارد جان شما را به تمام و کمال دریافت می‌کنیم، دلیل آن است که روح انسان، تمام هویت واقعی او را تشکیل می‌دهد. در غیر این صورت، اگر جسم هم بخشی از وجود واقعی انسان بود، هنگام مرگ انسان به تمام و کمال دریافت نمی‌شد و با متلاشی شدن جسم، بخشی از هویت واقعی انسان نابود می‌شد.[2]

۲. اصالت فطرت

براساس منابع دینی، اصالت فطرت امری مسلم و پذیرفته است. در بین ادله قرآنی، آیه: «فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ»[3] به‌صورت صریح بر مقصود دلالت می‌کند.

حقیقت امر آن است که هر کس با مراجعه به درون خود و بررسی احوالات شخصی خویش می‌تواند گرایش به آفریدگار هستی را بیابد؛ به تعبیر زیبای قرآن، انسان در حالت اضطرار و قطع امید از اسباب ظاهری با خلوص کامل متوجه خدا می‌شود و او را به کمک می‌خواند: «أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ السُّوءَ»؛[4] «فَإِذَا رَكِبُوا فِي الْفُلْكِ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ».[5] بنابراین تجربیات شخصی و جمعی انسان‌ها که فوق حد احصا و امری است که از دیرباز شناخته شده، در کنار ارشادات وحیانی، تردیدی در اصالت این حس و ریشه داشتن آن در آ فرینش آدمی باقی نمی‌گذارد.

از دیدگاه علامه طباطبایی، همان‌طور که معرفت خدا فطری است، حجت‌ها و دلایل توحید نیز

---

۱. زمر / ۴۲.
۲. مصباح یزدی، ***سلامت معنوی از دیدگاه اسلام***، ص ۱۱۴.
۳. روم / ۳۰.
۴. نمل / ۶۲.
۵. عنکبوت / ۶۵.

فطری‌اند و به‌همین دلیل در قرآن دعوت به تذکر شده است.[۱] در قرآن کریم پیامبر اکرمﷺ را مذکر نام نهاد: «إِنَّمَا أَنْتَ مُذَكِّرٌ»[۲] و قرآن کریم «ذکر» و «ذی ذکر» نامیده شد: «إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ»؛[۳] «ص وَالْقُرْآنِ ذِي الذِّكْرِ»[۴] لذا گفتمان معنویت بر اصالت فطرت نهفته است و فطرت تبدیل‌ناپذیر و تغییرناپذیر است؛ اگرچه مستور و مهجور می‌گردد، ولی انسان‌ها در نهایت امر «روزگار وصل خویش» را تجربه خواهند کرد. به این ترتیب معلوم می‌شود که چنانچه انسان به فطرت خویش رجوع کند، خدایش را خواهد شناخت و هم‌زمان استدلال بر وجود خدا را نیز درخواهد یافت.[۵]

کیفیت استدلال مذکور چنین است که اگر انسان در حالت سلامت فطرت و استقامت آن باشد، فقر و حاجت خویش را مشاهده خواهد کرد و نیز احتیاج دیگر موجودات هر آنچه حس یا وهم یا عقل آدمی به آن دست می‌یابد را به امری خارج از خودشان درمی‌یابد؛ امری که همه حاجت‌ها و نیازها به او ختم می‌شود. آن امر موجودی غایب از حس است که همه چیز از او آغاز و به او منتهی می‌شود.[۶] در جایی دیگر نیز می‌گوید: انسان در هر منزل و جایگاهی که قرار داشته باشد، با مشاهده نفس خویش به وجود ربّ و مدبر خود پی می‌برد: «و کیف لایشاهد ربه و هو یشاهد حاجته الذاتیه و کیف یتصور وقوع الشعور بالحاجئ من غیر شعور بالذی یحتاج الیه؟»[۷]

انسان وقتی به فقر وجودی و حاجت ذاتی خویش وقوف پیدا کند، به‌طور فطری به‌سوی آنچه که نیازش را برطرف سازد، به حرکت درمی‌آید. در این مسیر ممکن است به خطا موجودات و اسبابی را که در اطراف اویند، رافع حاجت خویش بپندارد؛ اما دیری نخواهد گذشت که متوجه می‌شود، آنها هم‌چون خود او موجودات نیازمندی بیش نیستند. در اینجاست که پس از قطع امید از همه اسباب، با تمام وجود به سببی فوق همه اسباب که مغلوب هیچ سببی نمی‌شود و هم او مالک وجود و زمامدار امور حیات وی است، متوجه می‌شود.[۸] علامه، انسان فطری را انسانی می‌داند که صبغه ملکوتی داشته، از تطاول هجوم غرائز در امان بوده، براساس فکر صائب و عمل صالح، دارای حیاتی ایده‌آل و بالنده است. انسانی است که

---

۱. طباطبایی، ***المیزان***، ج ۱۵، ص ۲۳۶.
۲. غاشیه / ۲۱.
۳. حجر / ۹.
۴. ص / ۱
۵. مظفر، المنطق، ج ۱، ص ۵۴.
۶. طباطبایی، ***المیزان***، ج ۱، ص ۴۴ و ۴۵.
۷. طباطبایی، ***المیزان***، ج ۸، ص ۳۰۷.
۸. طباطبایی، ***المیزان***، ج ۱۲، ص ۲۷۲.

قداست حریم دل خود را حفظ نموده و جز خدا را در آن راه نمی‌دهد، وی می‌گوید: «انسان کامل، فقط خدا را می‌بیند؛ یعنی هم در افعال و هم در ملکات، صبغه الهی دارد».[۱] انسان کامل از دیدگاه علامه انسانی است که پس از طی مسیر انسانیت، از شفافیت در سخن، هدف، مقصد و مقصود بهره‌مند است؛ او پس از این مسیر هم به‌خوبی سخن می‌گوید و هم سخن خوب و پسندیده می‌گوید؛ امور زندگی وی، هدفمند می‌شود و در همه مسیرش، مقصود واقعی را پی می‌گیرد. انسان کامل، تجلی توحید و قطب‌نمای آن است؛ یعنی در نگرش، کنش و منش، تجلی حق و توحید است. علامه طباطبایی، چنین انسانی را انسان فطری یا معنوی می‌نامد و می‌گوید: انسان فطری، خوشبختی و سعادت خود را بازگشت به همان سرمنزل اولش می‌داند و باید فقط در برابر او خضوع نماید و عواطف انسانی را به مقتضای فطرت و تأیید عقل انجام دهد.[۲]

۳. اصالت عقل

از نظر علامه طباطبایی حقیقت وجودی انسان ـ که او را از دیگر موجودات و حیوانات ممتاز کرده است ـ نفس ناطقهٔ انسان و عقل اندیشمند اوست. علامه در ذیل آیه ۱۷۹ سورهٔ اعراف درباره کسانی که قرآن مجید آنها را مانند چارپایان و بلکه گمراه‌تر از آنها معرفی کرده است، آنها را کسانی می‌داند که:

> فقدوا ما یتمیّز به الانسان من سائر الحیوان، و هو تمییز الخیر و الشر و النافع و الضار بالنسبة الی الحیاة الانسانیة السعیدة من طریق السمع و البصر و الفؤاد.[۳]

منظور از «فؤاد» که علامه آن را به جای قلب به‌کار برده است، در اینجا همان «نفس انسان» است که دارای قدرت تعقّل است:

> المعنیان جمیعاً ـ التعقل و السمع ـ فی الحقیقة من شأن القلب ای النفس المدرکة فهو الذی یبعث الانسان الی متابعة ما یعقله او سمعه من ناصح مشفق ... .[۴]

بنابراین عقل انسان، بخشی از ساختار وجودی و سرشت انسان؛ یعنی بخشی از فطرت او است و عقلانیت ملازم با هماهنگی با فطرت و حرکت در مسیر طبیعی آن است:

---

۱. همان، ص ۶۷ ـ ۶۳.
۲. همان، ج ۱، ص ۷۹.
۳. همان، ج ۸، ص ۳۴۱.
۴. همان، ج ۱۴، ص ۳۹۰.

فظ العقل علی ما عرفت یطلق علی الادراک من حیث ان فیه عقد القلب التصدیق، علی ما جبل الله سبحانه الانسان علیه من ادراک الحق و الباطل فی النظریات، والخیر و الشر و المنافع و المضارّ فی العملیات حیث خلق الله سبحانه خلقة یدرک نفسه.[۱]

بدین‌ترتیب در یک جمله می‌توان گفت عقلانیت در نزد علامه طباطبایی «هماهنگی با فطرت» است. منظور او از فطرت ـ البته آن بخش از فطرت انسان که به عقل مربوط می‌شود و ازاین‌رو بخش اصلی و حقیقی فطرت انسان را تشکیل می‌دهد ـ مجموعه قوای انسانی است که بدان‌وسیله انسان خود را و محیط خود را می‌شناسد و درباره مسائل عملی، حکم عملی صادر می‌کند. بنابراین، قوهٔ تشخیص حقائق، حواس ظاهری مانند چشم و گوش و ... و حواس باطنی مانند اراده و حب و بغض و امید و ... همه در دایرهٔ فطرت انسان می‌گنجد؛ امِا هماهنگی با فطرت به‌طور مطلق «عقلانیت» خوانده نمی‌شود، بلکه عقلانیت وابسته به سلامت فطرت است. انسانی که ظاهراً بهره‌مند از عقل است، آنگاه که یک یا چند تا از غرائز و امیال درونی او طغیان نموده یا عینک محبت یا خشم یا حرص یا ... به چشم عقل خود بسته، گرچه که هم انسان است و هم عاقل، از حکم به حق ناتوان است و اصلاً هر حکمی که می‌کند، باطل است، ولو اینکه احکام خود را خردمندانه و از سر عقل بداند، ولی عقل خواندن چنین عقلی، استعمال مجازی و مسامحه‌آمیز است نه واقعی:

و ان سمّی عمله ذلک عقلاً بنحو المسامحة، لکنه لیس بعقل حقیقةً لخروج ا لانسان عند ذلک عن سلامة الفطرة و سنن الصواب.[۲]

بدین‌ترتیب در اثر انحراف فطرت از مجرای طبیعی، دایرهٔ عقل تنگ‌تر می‌شود و چه بسا اموری عقلانی و خردمندانه محسوب شوند و حال آنکه به‌معنای حقیقی کلمه، خلاف عقل باشند. مثلاً اگر در سایهٔ حب به دنیا و غفلت‌زدگی قلمروی تشخیص‌اش به مصالح و مفاسد دنیوی و خیرات و شرور این جهانی محدود شود ـ دقیقاً همان عقلانیتی که علم‌زدگان و سکولارها در نظر دارند ـ دیگر عقل نامیده نمی‌شود.[۳] انسان برای اینکه در مسیر درست فطرت قرار گیرد و در نتیجه بدان وسیله انسانیت او حفظ شود، لازم است حق همهٔ قوا و غرائز را به اندازه‌اش ادا کند و از افراط و تفریط بپرهیزد تا فطرت او سالم بماند و در سایهٔ این فطرت سالم، عقل او از انحراف و کژروی مصون و محفوظ بماند؛ یعنی در سایهٔ تقوا است که

---

۱. همان، ج ۵، ص ۲۵۴ ـ ۲۵۳.
۲. همان، ص ۲۵۴.
۳. طباطبایی، ***المیزان***، ج ۲، ص ۲۵۴.

دایرۀ عقل انسان گسترش می‌یابد و از تنگ‌نظری و کوتاه فکری نجات می‌یابد.

> فالمعارف الحقة و العلوم لا تتم للانسان الّا اذا صلحت اخلاقه و تمّت له الفضائل الانسانية القيمة، هو التقوى.[۱]

دنیاگرایی و دنیابینی مبتنی بر منطق احساس است نه منطق تعقّل. منطق احساس به مصالح و مفاسد این زمانی و این جهانی می‌اندیشد و ازاین‌رو، تابع تحولات و تغییرات این دنیا و زندگی روزمره است؛ بر خلاف منطق تعقّل که حق‌جو و واقع‌گراست. انسان در پرتو منطق احساس فقط به منافع دنیوی دعوت می‌شود و هرجا که زمینۀ سود زمینی مهیا بود و بوی آن شامۀ انسان را متأثر کرد، هوای نفس وزیدن می‌گیرد و آتش شوق شعله‌ور می‌شود و انسان به سمت آن به حرکت در می‌آید؛ امِا اگر پای چنین منفعتی در بین نباشد، هیچ حرکتی هم صورت نمی‌گیرد. منطق احساس در زبان علامه طباطبایی، عبارت دیگری از عقلانیت حاکم بر دنیای جدیدی است که ریشه در انسان‌مداری و شاخه در سکولاریسم دارد، امِا عقلانیت مبتنی بر فطرت سالم انسان ـ که مورد قبول علامه است ـ هم در مبدأ و هم در مقصد، خدامحور است. منطق تعقّل که در مقابل منطق احساس قرار دارد، انسان را به عملی راهنمایی می‌کند که حق را در آن می‌بیند. کسی که به این منطق دل می‌سپارد، پیروی از حق را سودمندترین عمل می‌داند؛ خواه سود مادی با آن همراه باشد و خواه نباشد. پس می‌توان گفت: عقلانیت در نظر علامه عقلانیتی واقع‌نما و واقع‌گرا است و از شک‌گرایی و نسبی‌گرایی فاصله دارد.

۳. جاودانگی انسان

انسان موجودی ابدی است و برای فناشدن خلق نشده است. از این منظر مرگ آغاز حیات جاویدان انسان است. انسان تا در این جهان است بسیاری از حقایق وجودی‌اش را ازجمله جاودانه بودنش را درک نمی‌کند؛ ولی همین‌که از این جهان برود، بسیاری از حقایق ازجمله واقعیت و حقیقت حیات ابدی و اخروی برای او آشکار می‌شود.[۲]

علامه طباطبایی در تفسیر آیه ۲۴ سوره انفال: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ وَأَنَّهُ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ؛ ای اهل ایمان، چون خدا و رسول شما را به آنچه مایه حیات ابدی شماست؛ یعنی ایمان، دعوت کنند اجابت کنید و بدانید که خدا در میان شخص و

---

۱. همان، ص ۲۷۵ ـ ۲۷۴.
۲. همان، ص ۱۱۹.

قلب او حائل می‌شود و از اسرار درونی همه آگاه است و همه به‌سوی او محشور خواهید شد». بیان می‌نماید: زندگی گران‌بهاترین متاعی است که یک موجود زنده برای خود سراغ دارد و این ارزش به‌خاطر اثر آن است که عبارت است از شعور و اراده که نشاط و زندگی انسان در گرو آن است و به‌همین دلیل انسان همواره از جهل و نداشتن حریت اراده و اختیار می‌گریزد. انسان مجهز به سلاحی است که زندگی معنوی او ـ که حقیقت وجودش است ـ را تأمین کند، همان‌طوری‌که تمامی انواع موجودات مسلح به سلاحی هستند که حافظ وجود و بقایشان باشد و سلاح انسانی همین اراده و اختیار اوست که خیرات و منافع او را از شرور و مضارش مشخص نموده و او را به آن یکی سوق و از این یکی زنهار می‌دهد و این معنا همان معنایی است که قرآن کریم به آن تأکید کرده و می‌فرماید: راه سعادت و علم و عملی که منتهی به آن می‌شود، بر هیچ انسانی پوشیده و مخفی نیست و هر انسانی به فطرت خود می‌فهمد که چه معارفی را باید معتقد باشد و چه کارهایی را باید انجام دهد. خداوند در سوره اعلی می‌فرماید: «الَّذِی خَلَقَ فَسَوَّی * وَالَّذِی قَدَّرَ فَهَدَی»[1] و در سوره شمس می‌فرماید: «وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا * فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا * قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا * وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا».[2]

گاهی انسان در اعتقاد یا عملش از راه حق منحرف شده و دچار اشتباه می‌گردد؛ اما این خطا و اشتباه مستند به فطرت انسانی او و هدایت الهی نیست؛ بلکه به‌خاطر این است که او خودش عقل خود را دزدیده و در اثر پیروی هوای نفس و تسویلات جنود شیطان، راه رشد خود را گم کرده است، چنان‌که قرآن مجید فرمود: «إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى الْأَنْفُسُ وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنْ رَبِّهِمُ الْهُدَى»[3] و نیز فرمود: «أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ وَأَضَلَّهُ اللَّهُ عَلَى عِلْمٍ».[4]

از اینجا نتیجه می‌شود که اگر انسان از راه راستی ـ که فطرتش او را به آن دعوت نموده و هدایت الهی به‌سوی آن سوقش می‌دهد ـ منحرف شود، به‌طور قطع لوازم سعادت زندگی را از دست داده است؛ یعنی در علم نافع و عمل صالح کوتاهی کرده و با گرائیدن به‌سوی جهل و فساد، اراده آزاد و عمل نافع خود را به مردگان ملحق کرده و دیگر زنده به آن زندگی نمی‌شود، مگر اینکه علم حق و عمل حق را دوباره کسب کند و این آن معنایی است که آیه مورد بحث بدان اشاره نموده و می‌فرماید: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید، استجابت کنید دعوت خدا و رسول را وقتی شما را دعوت می‌کنند به چیزی که شما را

---

۱. اعلی / آیه ۳ ـ ۲.
۲. شمس / ۱۰ ـ ۷.
۳. نجم / ۲۳.
۴. جاثیه / ۲۳.

زنده می‌کند، لام در جمله «لما یحییکم» به‌معنای «الی» است و این تعبیر در استعمالات عرب زیاد است و آن چیزی که رسول به آن دعوت می‌کند، دین حق است و دین حق همان اسلام است که قرآن کریم آن را به پیروی فطرت و پذیرفتن دعوت آن به علم نافع و عمل صالح تفسیر کرده است.

آیه مورد بحث که می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ» اشاره به همان استعداد نموده و می‌فرماید پذیرفتن و عمل کردن به آن دستوراتی که دعوت حقه اسلامی، بشر را به آن می‌خواند انسان را برای درک آن زندگی حقیقی مستعد می‌سازد، همچنان‌که این زندگی حقیقی هم منشا و منبع اسلام است و علم نافع و عمل صالح از آن زندگی سرچشمه می‌گیرد.

د) معیارهای سلامت معنوی در آیه ۹۷ سوره نحل

۱. ایمان

علامه طباطبایی بحث درباره ایمان را با بررسی لغوی واژه «ایمان» آغاز می‌کند و می‌نویسد: «ایمان» از ماده «امن» گرفته شده است؛ ازاین‌رو نوعی امنیت‌بخشی در آن نهفته است و ظاهرا مناسبت آن، این است که فردی که ایمان می‌آورد در واقع به آنچه که ایمان آورده، نوعی امنیت و مصونیت از شک که آفت اعتقاد است، می‌بخشد.[۱]

علامه طباطبایی پس از بحث لغوی که در مباحث علمی و فلسفی چندان راهگشا نیست، به بحث درباره تعریف اصطلاحی آن می‌پردازد. تعابیری که ایشان به‌کار می‌برد، چنین است:

الف) الایمان تمکن الاعتقاد فی القلب؛ ایمان عبارت است از قرار گرفتن اعتقاد در قلب آدمی؛[۲]

ب) ایمان عبارت است از تصدیق همراه با التزام عملی؛[۳]

ج) حقیقت ایمان آن است که قلب انسان به خدا تعلق گیرد و حقیقت شرک این است که قلب انسان به غیر خدا تعلق بگیرد؛[۴]

ه) ایمان به یک امر عبارت است از علم به آن همراه با التزام عملی به آن؛ بنابراین اگر التزام نباشد، ایمان نخواهد بود، هرچند که علم به آن باشد.[۵]

---

۱. طباطبایی، ***المیزان***، ج ۱، ص ۴۵.
۲. همان، ص ۴۷.
۳. همان، ج ۱۸، ص ۲۶۲.
۴. همان، ج ۱۱، ص ۲۷۶.
۵. همان، ج ۱۸، ص ۱۵۸.

و) الایمان بالله هو العقد علی توحیده و ما شرع من الدین و الایمان بالرسول هو العقد علی کونه رسولا مبعوثا من عند ربه، امره امره و نهیه نهیه و حکمه حکمه، من غیر ان یکون له من الامر شیء.[۱]

علامه معتقد است که تعلق و وابستگی قلب به خضوع در مقابل خدای متعال، حقیقت و گوهر ایمان را شکل می‌دهد. ایمان همان تسلیم شدن در مقابل مبدأ هستی است. کسی که ایمان الهی را با قلب خویش گره زند و این کار از روی معرفت و آگاهی انجام گیرد، قطعاً آثار ظاهری هم خواهد داشت. علامه درباره آثار ایمان می‌گوید: مادامی که دواعی باطل و تسویلات شیطانی بر ایمان انسان غالب نگردد و ایمان محدود و مقید به برخی از اوقات و احوال نباشد، آنگاه ایمان آثار خود را ظاهر و آشکار کرده و آدمی را به اعمال صالح و صفات پسندیده دعوت خواهد نمود. اگر روح ایمان در باطن کسی خانه کند عقاید و اعمال او را تغییر خواهد داد و صورت او را با سیرت او هماهنگ می‌سازد.

۲. عمل صالح

عمل صالح «یکی از ترکیب‌های قرآنی است که وقتی ریشه‌های آنها؛ یعنی «عمل» و «صلح» را به ترتیب در قرآن جستجو می‌کنیم، ۹۰ مرتبه در قرآن تکرار شده است؛ هنگامی که ریشه «صلح» بر «عمل» مقدم می‌شود و مورد بررسی قرار می‌گیرد، دقیقا ۱۴ مرتبه در قرآن به آن اشاره شده است. که برخی با مورد اول تکراری است. پس از بررسی تمام مواردی که در کلام الله مجید، ریشه «عمل» و «صلح» در کنار یکدیگر قرار گرفته‌اند با حذف موارد تکراریِ دو گروه، به‌طور دقیق می‌توان گفت که ریشه «عمل» و «صلح»، ۹۳ مرتبه در قرآن تکرار شده‌اند.

این کثرت استعمال و قرابت دو کلمه «عمل» و «صلح» در قرآن، شاید دلالت بر تأکید بسیار قرآن، بر ضمیمه کردن نیکی و شایستگی با اعمال می‌نماید.

ملاک تشخیص عمل صالح، بر اساس نگرش الاهی و در جهان‌بینی الاهی، خداوند، پیامبر و اولی‌الامر و کسانی که در طریق آنان می‌باشند، هستند؛ از این‌رو هر عملی که انسان را به قرب الاهی نزدیک کند، صفت فضیلت و عمل صالح به حساب می‌آید و هر عملی که انسان را از قرب الاهی دور کند، صفت رذیله و عمل غیر صالح محسوب می‌شود.[۲]

از نظر علامه طباطبایی عمل صالح، عملی است که به لحاظ وسعت عرضی (حسن فعلی) و وسعت طولی (استمرار عمل) به مقام اخلاص و تعلق به ساحت قدس حق تعالی برسد. معیار چنین عملی،

---

۱. همان، ج ۱۵، ص ۱۴۵.
۲. یونس / ۴.

تقواست. عمل صالح، عمل ارادی و آگاهانه‌ای است که براساس عقیده و اخلاق و در چارچوب فطرت سلیم اجرا شود. عمل صالح در نگاه علامه، عملی حق‌محور و عاری از هوا و هوس است. وی در این خصوص می‌گوید: انسان، حیاتی در غیر نفس خویش و وعاء وجودی خود ندارد، بنابراین اگر نفس خویش را به فراموشی بسپارد و به غیر بپردازد، در هلاکت و گمراهی محض افتاده و اعمال، افعال و قوای وی، همگی، به پوچی گراییده و گوش، چشم و زبان او، از فعالیت واقعی درمی‌مانند و در ظلمتی فرو می‌رود که خروج از آن متصور نیست.[۱]

وی با استناد به آیه «وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ»[۲] عمل صالح را محصول سیر کامل انفسی انسان برمی‌شمارد.

علامه طباطبایی نفس (فطرت) انسانی را صراط مستقیم او به‌سوی خدا می‌داند و معتقد است که عملی که برخاسته از فطرت سلیم باشد، واجد صلاحیت عروج به ساحت پروردگار است. ایشان دراین‌باره می‌نویسد:

> نفس مؤمن، همان طریقی است که باید آن را سلوک نماید؛ یعنی طریق و مسیری است که منتهی به پروردگار می‌شود.[۳]

تابعیت از علم نافع و ابتنای فطری، دو ویژگی قطعی عمل صالح از دیدگاه علامه‌اند. اگر روش اجتماعی، مبتنی بر فطرت دست نخورده و تحت تربیت صالح؛ تربیتی که دو بالش؛ یعنی علم نافع و عمل صالح باشد، به تکامل و سعادت خواهد رسید.[۴]

یک. رابطه ایمان و عمل صالح در کسب سلامت معنوی

شرط اساسی سلامت معنوی که همانا زندگی شایسته در دنیا و سعادتمندی آخرت است، در گرو ایمان و عمل صالح است. از این‌رو خداوند می‌فرماید: «هیچ فرقی میان زن و مرد، پیر و جوان، سیاه و سفید و دیگر رنگ‌ها و نژادها نیست؛ آنچه مهم است و حیات طیبه را برای انسان به ارمغان می‌آورد، ایمان و عمل صالح است»؛ همان‌گونه که در آیه ۹۷ سوره نحل «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ» حکمی است کلی نظیر تأسیس قاعده‌ای برای هر کس که عمل صالح کند، حالا هر که می‌خواهد باشد، تنها مقید شده به اینکه صاحب عمل، مؤمن باشد و این قید در معنای شرط است؛ چون عمل در کسی که

---

۱. طباطبایی، ***المیزان***، ج ۳، ص ۴۷.
۲. انعام / ۱۵۳.
۳. طباطبایی، ***المیزان***، ج ۶، ص ۲۶۱.
۴. همان، ج ۱، ص ۶۸۶.

مؤمن نیست، حبط می‌شود و اثری بر آن مترتب نیست؛ همچنان‌که خدای تعالی فرموده: «وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ»[1] و نیز فرموده: «وَحَبِطَ مَا صَنَعُوا فِيهَا وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ».[2]

از آنجا که اسلام برای انسان سعادت و کمال مطرح کرده و انسان را سوق داده که همواره برای کمال و سعادت کوشش و تلاش کند و در این رابطه الگو و اسوه‌های خوب و کامل قرار دهد، همواره به دنبال سعادت و کمال انسان، ایمان و معرفت خدا و عمل صالح را دو بال برای نیل به سعادت معرفی می‌کند. اگر یکی از این دو بال نباشد، انسان نمی‌تواند به هدفش برسد. ایمانی حقیقی است که در قلب انسان جای دارد و به وسیله زبان اعتراف و اقرار می‌شود و به واسطه اعمال تصدیق می‌گردد.[3] همین‌طور «عمل» نیز فعلی است که با اراده و اختیار انسان صورت می‌گیرد، از این‌رو رابطه آنها یک رابطه مستحکم، پایدار، متمّم و مکمّل همدیگر و ناگسستنی می‌باشد؛ به‌عبارت دیگر ایمان بدون عمل و عمل بدون ایمان معنای حقیقی خود را بازنمی‌یابد و نمی‌تواند در رشد و شکوفایی استعدادهای درونی انسان مؤمن، نقشی ایفاء کند. ایمان مستحکم و ثابت باعث به وجود آمدن عمل صالح می‌شود و عمل صالح باعث می‌شود که انسان ایمانش مستحکم شود و معرفتش رشد پیدا کند. لذا تنها عمل صالحی که با ایمان همنشین باشد، مورد پذیرش است و عمل بدون ایمان و همچنین ایمان بدون عمل مورد پذیرش خداوند نیست. تبیین نسبت «عمل صالح» و «انسان معنوی»؛ یعنی انسانی که غریزه‌اش در اختیار عقلش بوده، به مقام وحدت ساحت‌های وجودی و وحدت شخصیت رسیده است؛ جامع عقل نظری و عقل عملی است.

دو. تساوی زن و مرد در کسب سلامت معنوی

شرع مقدس اسلام، زن را مانند مرد جزء کامل جامعه اسلامی قرار داده و هر دو را به‌طور تساوی جزء متشارک ساخته و برای زن نیز آزادی اراده و عمل تشریع فرموده، چنان‌که در مرد همین حق را جعل کرده است. پس در تدبیر شئون جامعه و دخالت اراده و عمل بین آنها تساوی برقرار کرده است و حق مالکیت برای زن نیز قائل شده است.[4]

علامه طباطبایی بر پایه وحدت نوعی زن و مرد معتقدند کمالاتِ نوعی که برای هر یک از دو جنس ممکن است، برای دیگری نیز قابل دستیابی است. از آن جمله کمالات معنوی است که با ایمان و انواع اطاعت‌ها به دست می‌آید. علامه طباطبایی نگاه اسلام را به زن این‌گونه تشریح می‌نماید: «در اسلام، زن

---

۱. مائده / ۵.

۲. هود / ۱۶.

۳. محمدی ری‌شهری، ***میزان الحکمه***، ص ۱۹۱.

۴. طباطبایی، ***المیزان***، ج ۱، ص ۲۷۲ ـ ۲۸۰.

در همهٔ احکام عبادی و حقوق اجتماعی مرد شریک است؛ او نیز همانند مردان می‌تواند مستقل باشد و هیچ تفاوتی با آنها ندارد، مگر در مواردی که طبیعت خود زن اقتضا دارد که با مردان تفاوت داشته باشد، همانند مسائلی چون: قضاوت، جهاد، عهده‌داری حکومت، مسئله ارث و حجاب».[۱]

در قسمت ابتدایی آیه ۹۷ سوره نحل «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى» به این امر اشاره شده که زنان و مردان در انجام عمل صالح و کسب درجات معنوی یکسان هستند. «مشاهده و تجربه گواه هستند که مرد و زن دو فرد از یک نوع با جوهر واحد هستند که همان انسان باشد؛ چون جمیع آثاری که در صنف مردها دیده می‌شود، در صنف زنان نیز بدون تفاوت دیده می‌شود و ظهور آثار نوعی دلیل بر تحقق موضوع در هر دو است. البته اختلاف به ضعف و شدت در بعض آثار مشترک دیده می‌شود، لکن چنین اختلافی وحدت نوعی را بهم نمی‌زند».[۲]

بنابراین در شخصیت حقیقی و اکتساب معارف و معنویات یکسان‌اند و دلیل آن اشتراک زن و مرد در ملاک‌های انسان شناختی و اخلاقی و یکسانی زن و مرد در رسیدن به قرب الهی و سعادت اخروی است.

هـ) تحلیل رابطه سلامت معنوی و حیات طیبه

علامه طباطبایی معتقد است حیات طیبه که زندگی شایسته انسان است، در گرو دینداری از طریق ایمـان و عمل صالح است. ایمان و عمل صالح، زمینه‌ها و بسترهای اصلی حیات معنوی و طیّب می‌باشند که در آیه ۹۷ سوره نحل بیان شده است.

علامه طباطبایی در تفسیر این آیه می‌فرماید: «وعده جمیلی است که به زنان و مردان مؤمن می‌دهد، که عمل صالح کنند و در این وعده جمیل فرقی میان زنان و مردان در قبول ایمان‌شان و در اثر اعمال صالح‌شان که همان احیاء به حیات طیبه و اجر به احسن عمل است نگذاشته و این تسویه میان مرد و زن علی‌رغم بنائی است که بیشتر غیر موحدان و اهل کتاب از یهود و نصارا داشتند و زنان را از تمامی مزایای دینی یا بیشتر آن محروم می‌دانستند و مرتبه زنان را از مرتبه مردان پایین‌تر می‌پنداشتند و آنان را در وضعی قرار داده بودند که به‌هیچ‌وجه قابل ارتقاء نبود.

علامه طباطبایی در ادامه تفسیر آیه، حیات طیبه را حیاتی جدید عنوان کرده‌اند، «حیات طیبه‌ای که خداوند به زن و مرد نکوکردار وعده داده است، حیاتی حقیقی و جدید است که مرتبه‌ای بالا و والا از حیات عمومی و دارای آثاری مهم می‌باشد و در جمله «فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَيَاةً طَيِّبَةً» حیات، به‌معنای جان انداختن

---

۱. همان، ص ۴۱۱.

۲. همان، ج ۴، ص ۸۹.

در چیز و افاضه حیات به آن است، پس این جمله با صراحت لفظش دلالت دارد بر اینکه خدای تعالی مؤمنی را که عمل صالح کند به حیات جدیدی غیر آن حیاتی که به دیگران نیز داده زنده می‌کند و مقصود این نیست که حیاتش را تغییر می‌دهد، مثلاً حیات خبیث او را مبدل به حیات طیبی می‌کند که اصل حیات همان حیات عمومی باشد و صفتش را تغییر دهد؛ زیرا اگر مقصود این بود کافی بود که بفرماید: «ما حیات او را طیب می‌کنیم ولی این‌طور نفرمود، بلکه فرمود: «ما او را به حیاتی طیب زنده می‌سازیم».[1]

حیات طیبه دارای درجات و مراتب است و به هر نسبت که انسان بر ایمان و عمل صالح خود بیفزاید، حیات طیبه او نیز موجودیت و شدت بیشتر یافته و بر درجات روحی و تعالی معنوی او افزوده می‌شود. در واقع حیات حقیقی انسان دارای مراتب و بطون است که این مراتب به‌صورت استعداد در متن آدمی به ودیعه نهاده شده است. مزیّن شدن به گوهر دین و طی مراتب و درجات دین داری، استعدادهای ویژه انسان برای نیل به درجات سلامت معنوی را شکوفا می‌کند. طبق همین آیه، حیات طیبه غیر از ایمان، به عمل صالح نیز احتیاج دارد. البته ایمان راستین، عمل صالح را به وجود می‌آورد و عمل صالح هم ایمان را زیاد می‌کند. هر گامی که مؤمن در راه انجام اعمال صالح برمی دارد به ایمان خود می‌افزاید و ازدیاد ایمان و رشد و پرورش روحی، کردار شایسته را به دنبال دارد. معیار برخورداری از حیات طیبه، ایمان و بردباری در جهاد با هواهای نفسانی است. انسان به وسیله رشد صحیح عقل و بهره‌برداری آن در جهت هدف آفرینش می‌تواند از ایمان و حیات طیبه برخوردار شود. زمانی که ملک الموت بر انسان نازل می‌شود، حیات حیوانی را از او می‌گیرد و نمی‌تواند حیات طیبه را از آدمی بگیرد؛ زیرا این حیات را انسان خودش کسب کرده است. از نشانه‌های حیات حیوانی فهم و ادراک است اما حیات طیبه نشانه‌اش رسیدن به قدرت و ادراک تازه‌ای است که انسان به واسطه زحماتی که در راستای کسب سلامت معنوی می‌کشد، درک می‌کند.

در نگاه واقع‌بینانه و برخوردار از بصیرت معنوی، هر گاه انسان در همین دنیا به کمال برسد و به معدن عظمت خدای متعال متصل گردد و روح او به عز قدس الهی معلق و از باطن خود مورد نجوای الهی قرار گیرد و در پیشگاه خدا قیام به صدق عبودیت نماید، در این مرحله همه حجاب‌ها از پیش چشم او برداشته می‌شود و با وصول به مقام معرفت توحیدی، خدا را به عیان در مظاهر مشاهده می‌نماید و از غیر خدا یکسره جدا می‌شود و تجلی عظمت الهی، او را در مراقبتی خائفانه فرو می‌برد و غایت آمال او مرافقت انبیا و استقرار در «فِی مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِیکٍ مُقْتَدِرٍ»[2] می‌باشد در این زمان به حیات طیبه بار یافته و به حیات معنوی رسیده است.

---

۱. طباطبایی، ***المیزان***، ج ۱۲، ص ۴۹۰.
۲. قمر / ۵۵.

نتیجه

مفهوم و ویژگی سلامت معنوی را در قالب تعابیر قرآنی حیات طیبه می‌توان در آیه ۹۷ سوره نحل یافت. از این آیه به‌روشنی بر می‌آید که ثمره نسبت یافتن با خداوند که به اهل ایمان و عمل صالح می‌رسد، حیات طیبه است. انسان برخوردار از حیات طیبه، برخوردار از حیاتی است که از هر چیزی که آن را کدر و فاسد کند عاری می‌باشد. حیاتی که جدای از زندگی عرفی و عمومی نیست. در عین اینکه غیر آن است با همان است. لذا باید گفت حیات طیبه و زندگی معمولی در مرتبت و منزلت با هم تفاوت دارند نه در عدد و شمارش. کسی که دارای حیات طیبه است دو گونه زندگی ندارد؛ بلکه زندگی اش قوی‌تر و روشن‌تر و دارای آثار ارزشمندتر است؛ چنان‌که وصف حیات، به طیبه خالص و منزه بودن آن از هر گونه خباثت و آلودگی را نشان می‌دهد. در پرتو حیات طیبه گروهی از انسان‌ها واجد نوری می‌شوند و در میان مردم با این نور حرکت کرده و مایه هدایت خلق هستند. به‌واسطه همان نور، پدیده‌ها را آن‌گونه که هستند می‌بینند و حق را از باطل تشخیص می‌دهند. از نگاه علامه طباطبایی زنان با مردان در کسب درجات معنوی مساوی هستند که در قسمت ابتدایی آیه ۹۷ سوره نحل «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى» به این امر اشاره شده که زنان و مردان در انجام عمل صالح و کسب درجات معنوی یکسان هستند و شرط رسیدن به حیات طیبه، ایمان و عمل صالح می‌باشد و معیار برخورداری از حیات طیبه، ایمان و بردباری در جهاد با هواهای نفسانی است. انسان به وسیله رشد صحیح عقل و بهره‌برداری آن در جهت هدف آفرینش می‌تواند از سلامت معنوی و حیات طیبه برخوردار شود. حیات طیبه دارای درجات و مراتب است و به هر نسبت که انسان بر ایمان و عمل صالح خود بیفزاید، حیات طیبه او نیز موجودیت و شدت بیشتر یافته و بر درجات روحی و تعالی معنوی او افزوده می‌شود. انسان به وسیله رشد صحیح عقل و بهره‌برداری آن در جهت هدف آفرینش می‌تواند از ایمان و حیات طیبه برخوردار شود، به‌همین جهت زمانی که ملک الموت بر انسان نازل می‌شود، حیات حیوانی را از او می‌گیرد و نمی‌تواند حیات طیبه را از آدمی بگیرد؛ زیرا این حیات را انسان خودش کسب کرده است.

منابع و مآخذ

- ***قرآن الکریم***.
- ***نهج‌البلاغه***. شریف رضی، ترجمه محمد دشتی، قم: مشهور.
- ابوالقاسمی، محمدجواد (۱۳۹۲). ***درآمدی بر سلامت معنوی***. تهران: حقوقی.
- جان راسل هینلز (۱۳۸۹). ***فرهنگ ادیان جهان***. عسگری پاشایی، قم: مرکز مطالعات و تحقیقات ادیان مذاهب.

- جوادی، محسن (۱۳۷٦). ***نظریه ایمان در عرصه کلام و قرآن***. قم: دفتر نشر معارف.
- حسینی، ابوالقاسم (۱۳٦٤). ***اصول بهداشت روانی***. مشهد: آستان قدس رضوی.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۹). ***لغت‌نامه***. تهران: دانشگاه تهران.
- طباطبایی، سید محمدحسین (۱۳٦۳)، ***المیزان فی تفسیر القرآن***. ترجمه سید محمدباقر موسوی همدانی. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- طباطبایی، سید محمدحسین (۱۳۷۱). ***رسائل توحیدی***. ترجمه علی شیروانی، تهران: الزهرا.
- طباطبایی، سید محمدحسین (۱۳۷۹). ***آموزش دین***. گردآوری مهدی آیت‌اللهی، قم جهان‌آرا.
- طباطبایی، سید محمدحسین (۱۳۸٦). ***نهایة الحکمه***. قم: مؤسسه النشر الاسلامی.
- طباطبایی، سید محمدحسین (۱۳۸٦)، ***بدایة الحکمه***. قم: مؤسسه النشر الاسلامی.
- طباطبایی، سید محمدحسین (۱۳۸۸). ***اسلام و انسان معاصر***. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- طباطبایی، سید محمدحسین (۱۳۸۸). ***معنویت تشیع***. قم: تشیع.
- طباطبایی، سید محمدحسین (بی‌تا). ***فرازهایی از اسلام***. گردآوری و تنظیم مهدی آیت‌اللهی. قم: جهان‌آرا.
- طباطبایی، سید محمدحسین، ۱۳۷۱، ***انسان از آغاز تا انجام***. ترجمه و تعلیقات صادق لاریجانی. تهران: الزهراء.
- طباطبایی، سید محمدحسین، ***مباحثی علمی در تفسیر المیزان***. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۲۷۵). ***اصول کافی***. ترجمه محمدباقر کمره‌ای. قم: اسوه.
- مجلسی، محمدباقر (۱۳۸٦). ***بحار الأنوار***. بیروت: اسلامیه.
- محمدی ری‌شهری، محمد (۱٤۱٦ ق). ***میزان الحکمة***. قم: دار الحدیث.
- مصباح یزدی، مجتبی (۱۳۹۲). ***سلامت معنوی از دیدگاه اسلام***. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- المظفر، محمدرضا (۱۳۷۹). ***المنطق***. بیروت: دار التعارف.